

ANTONI MICKIEWICZ*, BARTOSZ MICKIEWICZ*, BOGDAN M. WAWRZYNIAK**¹

*Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

**Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy w Bydgoszczy

CHARAKTERYSTYCZNE CECHY ROLNICZYCH SPÓŁDZIELNI PRODUKCYJNYCH FUNKCJONUJĄCYCH W LATACH 1949–2010

1. Wstęp

Począwszy od połowy XIX wieku zarówno w Europie, jak również w Polsce rozwijał się ruch spółdzielczy, mający na celu podnoszenie produktywności rolnictwa. Według badaczy tej problematyki najwcześniej spółdzielczość powstała w Anglii, Niemczech, Danii, Norwegii, Holandii oraz Belgii [Tortia i inni, 2013]. W zależności od kraju rozwijano różne rodzaje spółdzielczości rolniczej, w tym zwłaszcza spółdzielnie kredytowe (Kasy Raiffeisena), mleczarskie, handlowe, zaopatrzenia i zbytu, itp. [Agricultural Cooperatives, 2010]. Na gruncie polskim rozwijały się towarzystwa rolnicze, Kasy Stefczyka, stowarzyszenia rolniczo-handlowe, spółdzielnie mleczarskie i inne formy zbiorowego zrzeszania rolników. W 1920 r. ukazała się w Polsce pierwsza ustawa o spółdzielniach, w której ujednolicono podstawy prawne zakładania, funkcjonowania i rozwiązywania spółdzielni, określono definicję spółdzielni, ustalono prawa i obowiązki członków, jak również wprowadzono zasadę przeznaczenia części wypracowanego zysku na fundusze zasobowe [Matyja, 2012].

Do idei spółdzielczej wrócono w okresie powojennym, lecz w zmodyfikowanej formie, związanej z przyjętej początkowo „socjalistycznej drogi rozwoju rolnictwa”. W tej koncepcji nie mieściły się przykładowo izby rolnicze, które zlikwidowano i przekazano samopomocy chłopskiej, zaś pozostałe zreorganizowano pod potrzeby rolnictwa zmierzającego do kolektywnego zarządzania. Powstające rolnicze

¹ Wkład pracy: prof. zw. dr hab. inż. A. Mickiewicz – 35%, dr hab. B. Mickiewicz – 35%, prof. dr hab. B. Wawrzyniak – 30%.

spółdzielnie produkcyjne nie miały umocowania prawnego i nie mieściły się w formule prawa o spółdzielniach. Były przykładem systemu prawnego, obcego dla panujących w kraju stosunków produkcji, który nie promował wzrostu produkcji rolniczej, lecz raczej przymusową kolektywizację rolnictwa [Gajewska, 2011].

Obok rolniczych spółdzielni produkcyjnych funkcjonowały również spółdzielnie mleczarskie, ogrodniczo-pszczelarskie, oszczędnościowo-pożyczkowe, zaopatrzenia i zbytu czy gminne spółdzielnie „Samopomoc Chłopska”. Po przejściu rolnictwa na tory gospodarki rynkowej, niektóre rodzaje spółdzielczości straciły na znaczeniu, w tym zwłaszcza straciły parasol ochronny państwa, w postaci preferencyjnych kredytów, często umarzanych. Spółdzielnie generalnie zreorganizowały swoje struktury, dostosowały swoje cele do realiów gospodarki rynkowej i oczekiwań rolników. Kolejną restrukturyzację spółdzielczość przeszła po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej, w której spółdzielczość zawsze miała ugruntowaną, a przy tym wysoką pozycję gospodarczą [Górka, Ruda, 2010].

2. Materiał, cel i zakres badań

Rolnicze spółdzielnie produkcyjne reprezentują sobą typ organizacji spółdzielczej, która przy niewielkim rozmiarze pod względem liczebnym i zajmowanej powierzchni użytków rolnych (1,5% powierzchni UR kraju), stanowi przedmiot zainteresowania badawczego ze strony wielu ośrodków naukowych [Adamski 2008; Gajewska 2011; Suchoń 2013]. Źródłem tego zainteresowania należy upatrywać nie w potencjale ekonomicznym czy poziomie oddziaływania na rynek rolny, lecz następstwach w sferze psychicznej, ciężących na kolejnych pokoleniach rolników do dnia dzisiejszego. Można postawić nawet tezę, że wydarzenia mające swój początek przed 65 laty, odciskają swoje negatywne piętno do dnia dzisiejszego, co znacząco spowalnia budowanie współczesnych form współpracy rolników, w tym grup producentów rolnych czy innych zespołowych poczynań w sferze produkcji czy obrotu rolnego (kooperatywa, zrzeszenie, związek, stowarzyszenie).

W badaniach wychodzono z założenia, że znajomość tych tendencji pozwoli na zrozumienie dzisiejszej sytuacji spółdzielczości rolniczej. Badania pozwalają na postawienie tezy, że rolnicy kontestowali idee spółdzielczości w wersji „kolektywizacja wsi”, lecz z kolei nie byli bojkotowani przez sąsiadów, już po założeniu spółdzielni. Kolejna teza mówi, że spółdzielczość reprezentuje sobą typ instytucji, która nie wykazywała progresu, skłonna była raczej do fluktuacji, a nawet regresu. Część rolników wstępowała i występowała ze spółdzielni, nie mogąc zdecydować się na określoną formę gospodarowania. Obecnie spółdzielnie reprezentują sobą typ gospodarstwa wielorodzinnego, z wynikami porównywalnymi z innymi jednostkami produkcyjnymi. Podstawowym celem badań było przedstawienie sytu-

acji RSP w głównych okresach ich funkcjonowania, zwracając uwagę na dane pod względem liczbowym, z uwzględnieniem podstawowych wyników produkcyjnych.

Badania nad rolniczymi spółdzielniami produkcyjnymi (zwanymi dalej RSP) pozwalają na wyodrębnienie co najmniej trzech faz ich funkcjonowania. W pierwszej fazie obejmującej okres do 1956 r. kładziono nacisk na kolektywizację rolnictwa indywidualnego, przeprowadzaną metodami administracyjno-partyjnymi. W drugiej fazie obejmującej lata 1956-1989, poprzez ustawowe zabezpieczenie interesów spółdzielczych ustabilizowano ich działalność, zwłaszcza w kontekście eksponowania korzystnych instrumentów finansowych i większego dostępu do deficytowych środków produkcji. Trzeci okres przypada na lata po 1989 r., kiedy rolnictwo przeszło na tory gospodarki rynkowej, a w kontekście RSP zlikwidowano centralę spółdzielczą, zaprzestano zatem ich dotowania i udzielania preferencyjnych kredytów, wobec czego pozostały tylko te spółdzielnie, które funkcjonowały na zasadach ekonomicznie uzasadnionych.

Przy analizie RSP należy zwrócić uwagę na nierównomierny dostęp do danych statystycznych. Początkowo wyniki spółdzielni były szeroko prezentowane w opracowaniach statystycznych, jako odrębny podmiot badawczy. W 1990 r. według nowej systematyki grupowania gospodarstw rolnych, GUS do sektora prywatnego – obok gospodarstw indywidualnych – zaliczył „spółdzielnie produkcji rolniczej”, które obejmowały obok rolniczych spółdzielni produkcyjnych, również spółdzielnie kółek rolniczych oraz jednostki samorządu gospodarczego. Tak więc dzisiaj trudno, w sensie statystycznym, wyodrębnić rolnicze spółdzielnie produkcyjne spośród innych podmiotów gospodarczych. W celu uzyskania dostępu do współczesnych danych statystycznych badanych podmiotów, Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy w Bydgoszczy zwrócił się do Departamentu Informacji GUS z prośbą o przygotowanie odpowiednich danych.

3. Prawodawstwo unijne i polskie określające funkcjonowanie rolniczych spółdzielni produkcyjnych

Unia Europejska (EWG) od samego początku przykładła duże znaczenie do wszystkich form zespołowego działania w rolnictwie, które sprzyjały łączeniu producentów, pozwalającym uzyskać skalę efektu gospodarczego czy ekonomicznego. Pierwsza dyrektywa Rady EWG z 1968 r. zmierzała do koordynacji przepisów prawa krajowego dotyczących jawności, ważności zobowiązań spółek oraz ochrony interesów osób trzecich [Pierwsza Dyrektywa, 1968]. W 2003 r. rozporządzeniem Rady nr 1435/2003 wprowadzono status prawny spółdzielni europejskiej (SCE). Statut ten zapewniał takie same warunki konkurencji między spółdzielniami a spółkami kapitałowymi w układzie międzynarodowym. W ten

sposób Unia Europejska wspierała rozwój transgranicznej działalności spółdzielni, uwzględniając ich szczególne cechy i zapewniając im właściwe instrumenty prawne. Ponadto umożliwiła tworzenie nowych spółdzielni przez osoby fizyczne lub prawne na poziomie europejskim. Zapewniała prawo do informacji, konsultacji i udziału pracowników w spółdzielni europejskiej [Rozporządzenie Rady, 2003]. W Unii Europejskiej brak natomiast jednolitego rozporządzenia regulującego kwestie funkcjonowania ruchu spółdzielczego, jakie przykładowo istnieje w zakresie rynku rolnego, odsyłając tylko akty prawne do ustawodawstwa krajowego.

W Polsce powojennej, w zmienionej rzeczywistości politycznej, nie wypracowano nowej ustawy, lecz znowelizowano ustawę o spółdzielniach z 1920 r., poprzez dodanie rozdziałów sprzecznych z ideą tego ruchu. Za spółdzielnię uważano zrzeszenie o nieograniczonej liczbie członków, prowadzące wspólnie działalność gospodarczą w ramach narodowego planu gospodarczego dla podniesienia poziomu gospodarczego i kulturalnego życia członków oraz dla dobra Państwa Ludowego. Ustawa ta łamała wszystkie podstawowe zasady spółdzielcze i wypaczała w sposób oczywisty istotę spółdzielni oraz ruchu spółdzielczego, włączając go w system socjalistycznej gospodarki planowej [Obwieszczenie Przewodniczącego, 1950].

Na gruncie polskim rolnicze spółdzielnie produkcyjne powstawały w oparciu o dyrektywy partyjne (1949), które określały typy spółdzielni, formy organizacyjne, władze, a nade wszystko wyznaczały wysokie tempo zakładania nowych spółdzielni. Początkowo głównym źródłem prawa dla spółdzielni były statuty, wzorowane na przykładach radzieckich. Statuty określały powstawanie spółdzielni produkcyjnych, wewnętrzną ich organizację i zasady współżycia członków. Formalnie obowiązywały cztery wzorcowe typy rolniczych spółdzielni produkcyjnych, w tym typ I - Zrzeszenie Uprawy Ziemi, typ Ib - Rolnicze Zrzeszenie Spółdzielcze, typ II - Rolnicze Spółdzielnie Wytwórcze oraz typ III - Rolnicze Zespoły Wytwórcze. W rzeczywistości funkcjonowały dwa rodzaje spółdzielni - spółdzielnie prowadzące zespołową produkcję roślinną i zwierzęcą, ewentualnie zakłady uboczne i pomocnicze oraz spółdzielnie prowadzące tylko zespołową produkcję roślinną. Statuty te określały szczegółowo zasady członkostwa, sposoby wnoszenia wkładów gruntowych, wysokość udziałów, zasad obliczania nakładów pracy, podziału dochodów, pokrywania strat, itp. Głównym oparciem organizacyjnym spółdzielni w tej pierwszej fazie były państwowe ośrodki maszynowe, które oprócz świadczenia usług traktorowo-maszynowych, prowadziły również działalność organizatorsko-doradczą przy pomocy służb: politycznej, agronomicznej i zootechnicznej. W 1957 r. zlikwidowano te służby w Państwowych Ośrodkach Maszynowych i przekazane je do rad narodowych.

Podstawy prawne dla funkcjonowania spółdzielni rolniczych znalazły się dopiero w przepisach dodatkowych (specjalnych) dla rolniczych spółdzielni produkcyjnych zawartych w ustawie z 1961 r. o spółdzielniach i ich związkach [Ustawa, 1961]. W ustawie stwierdzono, że przedmiotem gospodarczej działalności rolniczych spółdzielni produkcyjnych jest prowadzenie wspólnego gospodarstwa rolnego w oparciu o osobistą pracę członków. Ważne stwierdzenie w ustawie mające wyraz w postaci, że spółdzielnie są „dobrowolnymi i samorządowymi zrzeszeniami producentów rolnych, o nieograniczonej liczbie członków i imiennym funduszu udziałowym”, znalazło się na pierwszym miejscu wszystkich nowych statutów. Obok działalności podstawowej RSP mogły prowadzić zakłady przetwórcze i usługowe. W ustawie rozstrzygnięto sprawę wkładu gruntów rolnych. Otóż członek posiadający grunty obowiązany jest wnieść je jako wkład do spółdzielni. Jednocześnie członkom przysługuje prawo zatrzymania części gruntów dla potrzeb ich gospodarstwa osobistego, jako działki przyzagrodowej.

W znowelizowanej ustawie Prawo spółdzielcze z 1982 r., nadal w przepisach szczegółowych (odrębnych) dotyczących rolniczych spółdzielni produkcyjnych, określiło tryb zakładania i rejestrowania spółdzielni, prawa i obowiązki członków, organizację i kompetencje organów spółdzielni, tryb łączenia się, podziału oraz likwidacji spółdzielni i wiele innych szczegółowych regulacji prawnych. W ustawie doprecyzowano ważną kwestię dla spółdzielców, a mianowicie, że użytkowanie przez spółdzielnie wkładów gruntowych jest odpłatne. Grunty wniesione jako wkłady oceniano na zasadzie szacunków porównawczych ich wartości użytkowej. Co ważniejsze, grunty będące wkładem mogły być dziedziczone, zaś w przypadku rozwiązania spółdzielni, członek otrzymuje ten sam grunt lub działkę zamienną. Była to sytuacja korzystna w przypadku powstawania nowych spółdzielni, łączenia się z innymi spółdzielniami lub rezygnacji z członkostwa [Ustawa, 1982].

W 2013 r. ukazało się obwieszczenie Marszałka Sejmu RP w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy - Prawo spółdzielcze, które ujednoliciło prawodawstwo polskie z uwzględnieniem innych regulacji prawnych i dostosowaniem do prawa europejskiego [Obwieszczenie, 2013].

4. Przebieg procesu rozpadu rolniczych spółdzielni produkcyjnych

Rolnicze spółdzielnie produkcyjne należą do tej kategorii gospodarstw rolnych, które powstały nie z oddolnej inicjatywy samych rolników, lecz na mocy odgórnych decyzji politycznych. Fakt narzucania środowisku rolniczemu sposobu gospodarowania zaciążył na całej idei spółdzielczej w rolnictwie, mając swoje negatywne reperkusje do dnia dzisiejszego. Przykładem takiej awersji do zespołowego gospodarowania są trudności w powstawaniu grup producentów rolnych,

których liczebność nie odzwierciedla potencjału tkwiącego w środowisku wiejskim. Trudności w budowaniu ruchu spółdzielczego na wsi znajdują swoje potwierdzenie w kolejnym pokoleniu rolników, którzy co prawda nie spotkali się bezpośrednio z tą formą gospodarowania, lecz bazują na negatywnym przekazie ze strony starszego pokolenia.

W związku z powyższym warto rzucić nieco światła na początki budowania rolniczych spółdzielni produkcyjnych, których rodowód sięga 1949 r. Proces kształtowania ustroju agrarnego został narzucony Polsce przez Związek Radziecki, który forsował ideę intensywnej kolektywizacji rolnictwa. W powojennej sytuacji historycznej, kiedy rolnicy otrzymali dopiero co ziemię w ramach reformy rolnej bądź osadnictwa, przekonywanie ich do nowego gospodarowania na zasadach zespołowych, nie padło na podatny grunt. Przystąpiono więc do regularnej propagandy informacyjnej, a gdy ta nie odnosiła rezultatu, sięgnięto po narzędzia fiskalne, a nawet represyjne. Hasłem zakładania spółdzielni towarzyszyło inne hasło „rozkułaczenia wsi”, co oznaczało atak na większe gospodarstwa chłopskie, w gruncie rzeczy towarowe, dostarczające większość towarów na rynek. Wieś polską w 1951 r. dotknęły dodatkowe reperkusje w postaci obowiązkowych dostaw zbóż, a od 1952 r. także żywności, mleka i ziemniaków [Wawrzyniak 2004].

Tabela 1

Liczba rolniczych spółdzielni produkcyjnych w latach 1949–1962

Rok	Liczba spółdzielni zarejestrowanych	Liczba rodzin zrzeszonych w spółdzielniach	Liczba rodzin w przeliczeniu na 1 spółdzielnię	Powierzchnia gruntów ogółem w tys. ha	Powierzchnia gruntów w przeliczeniu na 1 spółdzielnię (w ha)
1949	243	6112	25,1	—	—
1950	2199	60370	27,4	190,3	86,5
1951	3056	84500	27,6	684,8	224,1
1952	4478	115500	25,8	756,7	168,9
1953	7773	181127	23,3	1380,3	177,6
1954	9322	207682	22,3	1712,6	183,7
1955	9790	212828	21,7	1866,9	190,7
1956	10510	—	—	—	—
1958	1838	22534	12,3	200,6	109,1
1959	1932	24074	12,5	223,8	115,8
1960	2072	25387	12,2	228,0	110
1961	1884	24341	12,9	256,2	135,9
1962	1686	24971	14,8	259,3	153,8

Źródło: B. Wawrzyniak: Przemiany struktury agrarnej w rolnictwie polskim, 2004, WTN, Włocławek.

Początkowe rezultaty forsowania uspołdzielczenia wsi w wyrazie formalnym były wysokie, lecz w rzeczywistości okazało się, że budowane były na kruchych podstawach. W pierwszym roku przyjęcia kursu na kolektywizację wsi (1949) powstało 243 spółdzielni produkcyjnych i w wyniku intensywnych poczynań o charakterze agitacyjnym i administracyjno – politycznym, liczba ta w 1956 r. wzrosła do 10 510 jednostek (wzrost 43-krotny), obejmując około 40% użytków rolnych będących uprzednio w gestii sektora indywidualnego. Rezultaty ekonomiczno-gospodarcze gospodarstw funkcjonujących na zasadach spółdzielczych okazały się kosztowne w wyrazie finansowym i negatywne w wyrazie produkcyjnym, przy czym okazało się, że ilość towarów trafiających na rynek uległa drastycznemu obniżeniu.

Zdając sobie sprawę do czego doprowadziła intensywna kolektywizacja rolnictwa, w październiku 1956 r. podjęto ważne decyzje polityczne, które zaważyły na dalszych losach spółdzielni produkcyjnych. Wśród najważniejszych należy wymienić możliwość rozwiązania spółdzielni, w sytuacji gdy ich tworzenie nie było dobrowolne, a nawet dokonywało się w oparciu o szantaż czy zastraszanie. Na fali możliwości wyjścia ze struktur spółdzielczych, w ciągu zaledwie dwóch miesięcy (do końca 1956 r.) rozwiązaniu uległo 85,6% rolniczych spółdzielni produkcyjnych. Pozostało 1 534 spółdzielni produkcyjnych, które gospodarowały na powierzchni 228,0 tys. ha użytków rolnych. Proces rozpadu spółdzielni stanowił nie tylko poważną porażkę polityczną, ale także przyniósł wymierne straty finansowe państwa. Koszty likwidacji spółdzielni ponosiły powiatowe rady narodowe, które z tego nigdy się nie rozliczyły.

W skłonności do podpisywania deklaracji przystępowania i do rozwiązywania spółdzielni produkcyjnej występowała istotna różnica regionalna. Sądzone, że na b. Ziemiach Odzyskanych rolnicy, którzy otrzymali niedawno ziemię w ramach osadnictwa, nie będą wykazywali takiego przywiązania do ziemi, jak w innych rejonach kraju. Na ziemiach zachodnich początkowo tempo pojawiania się nowych RSP było stosunkowo wysokie, a zespołowe gospodarowanie obejmowało ponad 50% użytków rolnych danych regionów. Na dawnych ziemiach polskich skłonność do wstępowania do RSP była ograniczona, lecz już po podjęciu decyzji, rolnicy byli zdecydowani kontynuować tę formę własności. Ilustracją tej tezy był obraz rozpadu RSP. Największy spadek zanotowano w dawnych woj. zachodnich i północnych, w tym w woj. koszalińskim rozwiązano 98,6% spółdzielni, w woj. wrocławskim 97,2%, w woj. zielonogórskim 96,4% czy w woj. olsztyńskim 96,5%. Sytuacja powyższa zaskoczyła polityków, ponieważ sądzili, że brak tradycyjnych związków z własnością, pozwoli na utrzymanie kolektywnej działalności.

Tabela 2

**Liczba rolniczych spółdzielni produkcyjnych
w dawnym układzie administracyjnym kraju**

Województwo	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1969	Procent (1969/1954)
Białostockie	4	59	73	145	273	327	18	5,5
Bydgoskie	21	140	196	300	621	949	103	10,8
Gdańskie	10	118	148	239	357	402	35	8,7
Katowickie	2	8	25	53	110	126	41	32,5
Kieleckie	4	30	30	72	180	169	43	25,4
Koszalińskie	9	188	275	322	467	572	8	1,4
Krakowskie	6	52	53	95	185	219	34	15,5
Lubelskie	12	147	145	207	423	423	97	22,9
Łódzkie	9	110	133	169	268	388	65	16,7
Olsztyńskie	25	124	131	220	451	517	18	3,5
Opolskie	19	133	160	284	454	510	58	11,4
Poznańskie	28	265	356	482	846	1165	309	26,5
Rzeszowskie	2	94	112	180	333	357	54	14,4
Szczecińskie	10	220	397	451	664	721	49	6,8
Warszawskie	27	168	202	203	268	369	84	22,8
Wrocławskie	38	273	532	820	1383	1529	45	2,8
Zielonogórskie	17	70	88	236	489	579	21	3,6
Kraj	243	2199	3056	4478	7772	9322	1082	11,5

Źródło: B. Wawrzyniak: Przemiany struktury agrarnej w rolnictwie polskim, 2004, WTN, Włocławek.

W omawianym okresie najwięcej spółdzielni utrzymało się w woj. katowickim (32,5%), w woj. poznańskim (26,5%), kieleckim (25,4%) oraz w woj. lubelskim (22,9%). Podstawą stosunków produkcji w RSP stanowiło zespołowe użytkowanie ziemi oraz grupowa własność innych środków produkcji. Stosowanie różnych form organizacyjnych, które początkowo miały charakter luźnych struktur, nie stanowiło formalnej przeszkody w zmierzaniu do likwidacji spółdzielni. Na ogół, brak zespołowego użytkowania zwierząt był powodem, że rolnicy po prostu wracali do gospodarowania na dawnej własności.

5. Sytuacja rolniczych spółdzielni produkcyjnych po 1956 roku

Przy rozpatrywaniu procesu rozpadu RSP należy wziąć pod uwagę charakterystykę członków, którzy zdecydowali się podpisać deklaracje członkowskie.

Akcja zakładania nowych spółdzielni skierowana została w pierwszej kolejności do rolników, którzy otrzymali w wyniku reformy rolnej (1944) niewielkie nadziały ziemi, a przedtem byli na ogół robotnikami rolnymi, nie mieli więc do-

świadczenia w samodzielnym prowadzeniu gospodarstwa rolnego. Drugą grupą osób, do których adresowano deklaracje, byli osadnicy, którzy w ramach przemieszczeń ze wschodu Polski trafili na Ziemię Odzyskane, w warunki często im obce i nie umieli się odnaleźć w nowej sytuacji. Doświadczenia pierwszych lat funkcjonowania w RSP wykazały, że nie trzeba podejmować samodzielnych decyzji produkcyjnych, lecz poziom życia na skutek niskiej wydajności produkcyjnej, nie uległ poprawie, zaś egzystencja życiowa była utrzymywana dzięki działkom przyzagrodowym i posiadaniu własnego inwentarza. W omawianym okresie spółdzielnie stanowiły w rzeczywistości luźne struktury organizacyjne, bez formalnego scalania gruntów, z własną produkcją zwierzęcą. Dlatego stosunkowo łatwo i bezboleśnie członkowie podejmowali decyzje o wystąpieniu ze spółdzielni. Z kolei na kontynuowanie działalności spółdzielczej decydowały się te społeczności wiejskie, które pobudowały wspólne obiekty gospodarcze, zakupiły własny sprzęt maszynowy lub dokonały scalenia gruntów.

Analizując rozwój RSP po 1956 r. należy zwrócić uwagę na fakt, że nie był to kierunek jednostronny, zmierzający do dalszego ich rozpadu, lecz część byłych członków doszła do wniosku, że należy wrócić do idei spółdzielczej i zarejestrować nowe spółdzielnie. Już w 1960 r. powstały 273 nowe spółdzielnie, potem ten proces nieco wyhamował. W 1970 r. powstało tylko 36 nowych RSP, aby w 1980 r. zanotować kolejny wzrost do 155 jednostek. Bilans między spółdzielniami powstającymi i ulegającymi rozwiązaniu pozostawał na jednokowym poziomie (poza 1970 r.), co powodowało, że liczba RSP oscylowała powyżej 2 tys. jednostek. Ze statystyki powszechnej nie można wyciągnąć wniosków, ile spośród tych nowo zarejestrowanych jednostek, było poprzednio już spółdzielniami.

Tabela 3

Rozwój rolniczych spółdzielni produkcyjnych w Polsce

Wyszczególnienie	1960	1970	1980	1990
Liczba spółdzielni	2072	1106	2399	2240
w tym nowo zarejestrowanych		36	155	—
Członkowie spółdzielni w tys.	31,9	37,6	172,1	—
w tym na 1 spółdzielnię	15,4	34,0	71,7	—
Powierzchnia ogółem w tys. ha	266,9	280,9	873,7	736,0
w tym na 1 spółdzielnię w ha	128,8	254	364,2	328,6
Użytki rolne w tys. ha	0,0	0,0	787,9	696,4

Źródło: Dane z Rocznika Statystycznego Rolnictwa GUS z 1981 r. oraz Rocznika Statystycznego Rolnictwa i Obszarów Wiejskich GUS z 2005 r.

Cechą charakterystyczną RSP było skupianie stosunkowo dużej liczby członków, dysponujących na ogół małymi gospodarstwami rolnymi. Zjawisko to prowadziło do sytuacji, że w 1980 r. wśród 2399 było 315 (13,1%) spółdzielni liczących sobie poniżej 100 ha. Spółdzielni od 100 do 400 ha było 1360 (56,7%), od 400 do 1000 ha było 616 (25,7%) oraz ponad 1000 ha 108 (4,5%). Obok własnych gruntów, spółdzielnie chętnie korzystały z gruntów Państwowego Funduszu Ziemi, dzierżawiły z zasobów Skarbu Państwa oraz kupowały lub przejmowały ziemie pozostające po gospodarstwach podupadłych i ekonomicznie zaniedbanych.

6. Wyniki produkcyjne osiągnięte przez rolnicze spółdzielnie produkcyjne (1950–1980)

Członkami rolniczych spółdzielni byli rolnicy indywidualni, którzy poprzez wniesienie gruntów oraz podpisanie statutu, stawali się udziałowcami wspólnego gospodarstwa rolnego, opartego na osobistej pracy członków. Podstawą stosunków produkcji w RSP stanowiło zespołowe użytkowanie ziemi oraz grupowa własność innych środków produkcji (zwłaszcza zwierzęta gospodarskie). Pierwotnym źródłem zespołowej własności były udziały i wkłady członkowskie. Decydujące znaczenie miał majątek tworzony z akumulowanych dochodów uzyskanych z gospodarstwa zespołowego. Z dochodu podzielnego finansowane były dochody osobiste członków, w oparciu o dniówkę obrachunkową. Na sytuację ekonomiczną wpływały kredyty krótko- i długookresowe, hojnie przekazywane RSP przez państwo, które często były umarzane. Przykładowo w 1955 r. spółdzielnie otrzymały pulę 21,5% wszystkich kredytów skierowanych na sektor rolny. Po spadku liczby spółdzielni w 1965 r. udział kredytów spadł do 4,1%, by potem przy kontynuowaniu polityki socjalizacji wsi, poziom kredytów wzrósł do 6,8% (1969).

Z uwagi na fakt, że rolnicy indywidualni stanowili podstawową załogę gospodarstwa spółdzielczego, przy czym część spośród nich występowała i powtórnie wstępowało do RSP, przyjęto założenie badawcze, aby wyniki produkcyjne porównywać do gospodarstw indywidualnych.

Tabela 4

Wybrane wyniki produkcyjne rolniczych spółdzielni produkcyjnych

Wyszczególnienie		1950	1955	1960	1969	1980
Plony głównych ziemioplodów w dt/ha						
4 zboża	RSP	14,5	14,9	17,8	23,5	25,4
	Gospodarstwa indywidualne	12,6	14,3	16,1	21,5	23,1
	Procent	115,1	104,2	110,5	109,3	109,9
Ziemniaki	RSP	117	89	124	158	104
	Gospodarstwa indywidualne	139	102	132	166	113
	Procent	84,2	87,2	93,9	95,2	92,0

Wyszczególnienie		1950	1955	1960	1969	1980
Buraki cukrowe	RSP	185	154	228	234	190
	Gospodarstwa indywidualne	233	202	262	284	228
	Procent	79,4	76,2	87,0	82,4	83,3
Obsada zwierząt gospodarskich (szt./na 100 ha)						
Bydło	RSP	21,5	31,8	36,6	54,9	57,2
	Gospodarstwa indywidualne	39,2	44,0	45,7	59,3	65,2
	Procent	54,8	72,3	80,1	92,6	87,7
w tym krowy	RSP	15,6	20,0	23,2	22,3	13,1
	Gospodarstwa indywidualne	26,8	31,5	31,7	35,8	36,1
	Procent	58,2	63,5	73,2	62,3	36,3
Trzoda chlewna	RSP	29,1	62,9	71,7	61,5	145,3
	Gospodarstwa indywidualne	50,5	55,3	67,1	81,1	108,2
	Procent	57,6	113,7	106,8	75,8	134,3
Owce	RSP	6,5	29,6	21,0	15,1	42,6
	Gospodarstwa indywidualne	11,8	21,8	19,2	17,5	18,7
	Procent	55,1	135,8	109,4	86,3	227,8

Źródło: Dane z Roczników Statystycznych Rolnictwa GUS z 1961, 1971, 1981r.

Rolnicze spółdzielnie produkcyjne w większości zrzeszone były w oparciu o wspólne użytkowanie ziemi. Dysponując większymi arealami gruntów ornych, nastawiały się na mniej pracochłonne uprawy zbóż, które uprawiano przy maszynowym udziale POM. Ponadto jako jednostki gospodarki uspołecznionej miały większy dostęp do środków produkcji, w postaci nawozów mineralnych i środków ochrony roślin. Stąd we wszystkich analizowanych latach RSP uzyskiwały wyższy poziom plonów 4 zbóż w stosunku do gospodarstw indywidualnych. W strukturze upraw mniej miejsca zajmowały buraki cukrowe oraz ziemniaki i w tym zakresie porównanie wypada na niekorzyść RSP. Przy rozpatrywaniu produkcji zwierzęcej warto zwrócić uwagę na bydło i krowy, których poziom był zdecydowanie wyższy w gospodarstwach indywidualnych. Natomiast w spółdzielniach rozwijały się fermowy chów trzody chlewnej, co znajduje odzwierciedlenie w analizowanej obsadzie trzody chlewnej i owiec. Wyższe wyniki produkcyjne były w znacznej mierze dotowane przez państwo. Dysponując około 0,5% użytków rolnych kraju, partycypowały w puli przyznanych kredytów krótko- i długoterminowych na poziomie 2,9% w 1960 r. oraz 6,9% w 1970 r.

7. Doradcy – specjaliści do spraw rolniczych spółdzielni produkcyjnych

Problematyka udzielania porad fachowych na rzecz rolniczych spółdzielni produkcyjnych pojawiła się wraz z ukazaniem się zarządzenia Ministra Rolnictwa z 1961 r. o wprowadzeniu do rolniczych spółdzielni produkcyjnych agronomów-kierowników produkcji [Zarządzenie Ministra Rolnictwa, 1961]. Idea doradców

dla RSP brała się stąd, że członkowie spółdzielni nie mieli doświadczenia w kierowaniu większymi obszarowo gospodarstwami rolnymi, a ponadto nie umieli sobie radzić z konfliktami rodzącymi się wewnątrz spółdzielni, na tle przykładowo: dniówek obrachunkowych, deputatów, pasz dla własnych zwierząt, itp. Pierwszych doradców zaczęto powoływać w RSP o powierzchni powyżej 200 ha. Zatrudniani oni byli na koszt państwa na stanowiskach kierowników produkcji. Z kolei w małych spółdzielniach zatrudniano agronomów, jednego na kilka RSP. W 1961 r. zatrudniono 740 fachowców, w tym 604 (81,6%) specjalistów skierowano do dużych RSP. Wśród tej kadry 11,1% mogło wykazać się wyższym wykształceniem, 67,2% średnim, pozostali nie mieli co prawda formalnego wykształcenia, ale posiadali długoletnie doświadczenie i praktykę produkcyjną [Wawrzyniak, 1991].

Początkowo spółdzielcy przyjęli niechętnie wprowadzenie do ich struktur kierownictwa fachowego, traktując ich jako rodzaj nadzoru bądź element kontrolny. Trwał spór na temat relacji między czynnikiem fachowym a zarządem spółdzielni. W jakim stosunku ma pozostawać kierownik produkcji do przewodniczącego spółdzielni. Czyje decyzje są właściwe, kompetentne i w jakim zakresie. Czy doradca przychodzący do spółdzielni z angażem zarządu powiatowego RSP, nie będzie naruszał praw samorządu spółdzielczego. W trakcie pracy zawodowej wykrystalizowały się co najmniej dwie koncepcje działania służby doradczej. Jedna koncepcja sprowadzała się do określenia roli agronomów, jako pełnomocników i jednocześnie doradców samorządów, skierowana była na kierunek działalności gospodarczej. Druga koncepcja zasadzała się na podziale działalności spółdzielni, na dwa zasadnicze nurty: produkcyjny i socjalno-bytowy. Za pierwszy odcinek miał być odpowiedzialny kierownik produkcji, za drugi, w zakres którego wchodziły sprawy związane z polepszeniem warunków socjalno-bytowych, oświatowo-kulturalnych i społeczno-politycznych członków - zarząd.

W latach 1965–1975 liczba kierowników produkcji i doradców zmalała z 1 268 osób do 1 216, wśród których było 1 146 kierowników (94,2%), opłacanych przez państwo. Poczynając od 1976 r. postanowiono, że tylko w nowo założonych spółdzielniach dokonywana przez państwo refundacja zatrudnienia, będzie dotyczyć okresu 5 lat. W pozostałych spółdzielniach należy traktować fachowców z zewnątrz, jako integralną część załogi, ponosząc przy tym koszty z tym związane. Ta nowa sytuacja była odzwierciedleniem zmiany, jaką przechodziły RSP, które coraz częściej odchodziły od modelu typu kooperatywa, dotowana przez państwo, do modelu samodzielnego przedsiębiorstwa rolnego.

Pozycja kierowników produkcji przechodziła określoną ewolucję. Początkowo podpisywali deklarację członkowską, by potem przejąć funkcję przewodniczącego zarządu. Duża część dobrze funkcjonujących dziś RSP sukcesy zawdzięczała swoim przewodniczącym, którzy swoją karierę zawodową rozpoczynali jako kie-

rownicy produkcji. Tak więc od kompetencji, zaradności i charakteru zależało, jakie miejsce w spółdzielni wypracował sobie doradca, jaki wpływ miał na sprawy wewnątrz spółdzielcze [Wawrzyniak 2003].

8. Charakterystyka spółdzielni produkcji rolniczej w okresie między spisami rolnymi 2002–2010

Spółdzielnie produkcji rolniczej (SPR) stanowią podmiot gospodarczy posiadający osobowość prawną, prowadzący przedsiębiorstwo, ustanowiony na zasadach prawa spółdzielczego, odmiennego od prawa spółek handlowych. Przedmiotem działalności spółdzielni produkcyjnej rolniczej jest prowadzenie wspólnego gospodarstwa rolnego oraz działalności na rzecz indywidualnych gospodarstw rolnych. Spółdzielnia może również prowadzić inną działalność gospodarczą.

Według W. Józwiaka i W. Ziętary po wejściu Polski do Unii Europejskiej i objęciu polskiego rolnictwa wspólną unijną polityką rolną, istotnie wyhamowana została dotychczasowa silna tendencja (trwająca od początku okresu transformacji systemowej) polegająca na stałym zmniejszaniu się sektora gospodarstw osób prawnych. W grupie tych gospodarstw, obejmujących także własność państwową i spółki prawa handlowego (dawne PGR), największe spadki dotyczyły spółdzielni produkcji rolniczej [Józwiak, Ziętara, 2013].

W okresie między spisami rolnymi 2002-2010 liczba spółdzielni spadła z 1158 do 828 jednostek (o 28,5%), zaś powierzchnia użytków rolnych zmniejszyła się z 324,0 tys. ha do 235,4 tys. ha (o 27,4%). Odnosząc te powierzchnie do użytków rolnych kraju, to udział spółdzielni spadł z 1,9% do 1,5%. Spadła równocześnie liczba pracujących w SPR, z 16 tys. osób, w 2002 r. do 11,1 tys. osób w 2010 r. (o 30,6%). Zmniejszenie zatrudnienia wpłynęło zapewne korzystnie na wzrost wydajności pracy, zwiększenie poziomu dniówki obrachunkowej oraz dywidendy. Do województw dysponujących największą liczbą spółdzielni i co za tym idzie także powierzchnią użytków rolnych należy woj. wielkopolskie (185), opolskie (99) oraz dolnośląskie (91). Jednocześnie w woj. opolskim zajmują one 8,7% użytków rolnych, przy średniej krajowej wynoszącej 1,5%. Średnia powierzchnia jednej spółdzielni produkcji rolniczej wzrosła nieznacznie z 279,6 ha w 2002 r. do 284,5 ha w 2010 r., co może świadczyć o pewnej konsolidacji niektórych jednostek. Grunty spółdzielni, które zawiesiły swoją działalność lub były w likwidacji, nie zasilają sąsiednich jednostek, lecz wracały do dawnych właścicieli. Największa średnia wielkość spółdzielni występuje w woj. zachodniopomorskim (830,2 ha), opolskim (459,1 ha) oraz wielkopolskim (355,0 ha). Są to już przedsiębiorstwa wielkoobszarowe, opierające swoją działalność na rachunku ekonomicznym i zarządzane przez fachowe kadry. Spółdzielnie w pełnym zakresie mogą korzy-

stać zarówno z dopłat bezpośrednich, jak i innych funduszy UE (PROW, spójności, itp.).

Tabela 5

Liczba spółdzielni produkcji rolniczej i powierzchnia UR między spisami rolnymi 2002–2010

Województwo	Liczba spółdzielni produkcji rolniczej		Procent 2010/2002	Powierzchnia użytków rolnych w tys. ha w 2002 r.		Procent SPR Kraj	Powierzchnia użytków rolnych w tys. ha w 2010 r.		Procent SPR Kraj	Średnia powierzchnia jednej spółdzielni w 2010 r. (w ha)
	2002	2010		Spółdzielnie produkcji rolniczej	Krajowa powierzchnia UR		Spółdzielnie produkcji rolniczej	Krajowa powierzchnia UR		
Dolnośląskie	127	91	71,6	33,3	1054,9	3,2	24,9	967,5	2,6	273,3
Kujawsko-pomorskie	69	57	82,6	20,5	1090,4	1,9	14,8	1087,3	1,4	259,4
Lubelskie	63	46	68,2	14,9	1576,4	0,9	10,0	1416,6	0,7	217,7
Lubuskie	26	13	50,0	7,6	497,3	1,5	2,5	451,0	0,5	195,7
Łódzkie	72	44	61,1	5,8	1145,4	0,5	3,5	1004,4	0,3	79,5
Małopolskie	57	39	68,4	7,4	782,2	0,9	5,7	663,5	0,8	145,9
Mazowieckie	87	53	60,9	8,1	2162,4	0,4	5,1	2016,8	0,2	97,0
Opolskie	121	99	81,8	55,3	564,1	9,8	45,4	518,7	8,7	459,1
Podkarpackie	46	38	82,6	9,1	811,7	1,1	7,5	693,1	1,1	197,8
Podlaskie	28	20	71,4	8,9	1142,1	0,8	5,8	1070,3	0,5	291,7
Pomorskie	30	16	53,3	9,5	861,4	1,1	4,8	807,5	0,6	299,2
Śląskie	84	68	80,9	18,8	520,9	3,9	12,8	454,6	2,8	188,7
Świętokrzyskie	30	14	46,7	5,1	650,2	0,8	2,3	550,5	0,4	165,8
Warmińsko-mazurskie	32	20	62,5	5,4	1211,2	0,4	3,9	1055,7	0,4	193,9
Wielkopolskie	236	185	78,4	90,4	1777,8	5,1	65,7	1789,9	3,7	355,0
Zachodniopomorskie	50	25	50,0	23,9	1050,9	2,3	20,7	955,3	2,2	830,2
Razem	1158	828	71,5	324,0	16899,3	1,9	235,4	15502,7	1,5	284,5

Źródło: Niepublikowane dane opracowane na zlecenie UTP w Bydgoszczy przez Departament Informacji GUS. Dane krajowe wg spisów rolnych z wymienionych lat.

O sposobie wykorzystania gruntów świadczy struktura zasiewów. Struktura ta informuje nas o systemie gospodarowania, stopniu intensywności produkcji i zakresie korzystania z czynników produkcji. Strukturę zasiewów należy traktować jako zestawienie roślin uprawnych w plonie głównym wyrażone w procentach. W SPR zboża zajmowały od 70% do 80% powierzchni zasiewów, co można traktować jako monokulturę. Zboża przy obecnym poziomie mechanizacji, wymagają mało nakładów żywej siły roboczej. Dominującą pozycję zbóż należy trak-

tować jako nowe zjawisko pojawiające się w całym polskim rolnictwie, nie tylko w SPR. W sytuacji, gdy zboża zajmują w SPR ponad 70% ogólnej powierzchni zasiewów, trudno zrealizować postulat prawidłowego następstwa roślin po sobie (zmianowania), zachowując jednocześnie kryteria racjonalności, prawidłowego nawożenia i ochrony środowiska. W ostatnich latach zmieniła się rola i znaczenie roślin przemysłowych, w tym zwłaszcza rzepaku i rzepiku (ponad 20%) przy marginalnym znaczeniu ziemniaków i buraków cukrowym (reformacja rynku cukru). Wzrost poziomu uprawy omawianych roślin ma związek z ustawą o biopaliwach, która nałożyła obowiązek dodawania biokomponentów do paliw. Porównanie plonów uzyskiwanych w SPR w stosunku do danych krajowych, wskazuje że we wszystkich analizowanych latach plony zbóż były zdecydowanie wyższe w SPR, średnio o 11,4% w 2002 r. oraz o 12,1% w 2010 r. Podobne rozpiętości plonów występowały przy analizie rzepaku i rzepiku, odpowiednio 11,1% oraz 11,6%.

Tabela 6

**Plony głównych ziemioplodów spółdzielni produkcji rolniczej
w porównaniu do kraju (w dt/ha UR)**

Rok	Zboża		Ziemniaki		Buraki cukrowe		Rzepak i rzepik	
	Spółdzielnie produkcji rolniczej	Kraj	Spółdzielnie produkcji rolniczej	Kraj	Spółdzielnie produkcji rolniczej	Kraj	Spółdzielnie produkcji rolniczej	Kraj
2002	37,0	32,4	250	193	444	443	24,0	21,7
2003	34,1	28,7	190	179	398	410	19,9	18,6
2004	49,6	35,4	222	196	429	428	35,8	30,3
2006	36,0	26,0	199	150	407	438	30,7	26,5
2008	46,2	32,2	247	191	443	465	30,1	27,3
2009	46,3	34,8	244	191	498	543	33,8	30,8
2010	43,2	35,6	258	211	493	483	27,3	23,6

Źródło: Niepublikowane dane opracowane na zlecenie UTP w Bydgoszczy przez Departament Informacji GUS. Dane krajowe wg spisów rolnych z wymienionych lat.

Ze zrozumiałych względów wyraźne zróżnicowanie plonów głównych ziemioplodów występowało między województwami, które należy raczej porównywać do lokalnych warunków. W 2010 r. najwyższe plony zbóż osiągnięto w woj. zachodniopomorskim (53,2 dt/ha), opolskim (52,3 dt/ha), dolnośląskim (45,1 dt/ha), kujawsko-pomorskim (43,4 dt/ha) czy wielkopolskim (42,6 dt/ha), a więc w rejonach charakteryzujących się największym udziałem sektora spółdzielczego w danym województwie. Zbliżone rezultaty osiągnęto przy analizie plonów rzepaku i rzepiku.

Tabela 7

**Plony głównych ziemiopłodów spółdzielni produkcji rolniczej
według województw (w dt/ha UR)**

Województwo	2002				2010			
	Zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe	Rzepak i rzepik	Zboża	Ziemniaki	Buraki cukrowe	Rzepak i rzepik
Dolnośląskie	37,0	350	451	21,9	45,1	330	526	26,9
Kujawsko-pomorskie	36,7	156	454	25,1	43,4	146	489	31,3
Lubelskie	41,8	135	488	24,0	37,7	134	522	26,6
Lubuskie	23,1	210	433	8,7	23,0	186	—	26,6
Łódzkie	27,6	130	449	28,3	29,0	152	—	27,9
Małopolskie	37,5	250	406	24,5	33,6	265	—	23,3
Mazowieckie	26,8	332	324	25,0	34,2	279	332	26,0
Opolskie	45,7	262	382	29,5	52,3	269	537	25,3
Podkarpackie	32,6	165	405	23,2	22,9	105	583	22,8
Podlaskie	22,1	—	419	37,7	30,1	—	—	27,3
Pomorskie	33,1	—	449	19,3	40,8	151	437	29,4
Śląskie	33,7	180	599	21,2	40,9	167	486	23,2
Świętokrzyskie	33,1	—	—	24,7	38,6	—	—	29,3
Warmińsko-mazurskie	25,4	—	—	25,2	33,7	175	—	15,2
Wielkopolskie	33,9	233	460	20,3	42,6	252	472	29,4
Zachodniopomorskie	47,3	213	494	26,7	53,2	122	452	29,9
Razem	37,0	250	444	24,0	43,2	258	493	27,3

Źródło: Niepublikowane dane opracowane na zlecenie UTP w Bydgoszczy przez Departament Informacji GUS.

Produkcja zwierzęca jest integralnie związana z szeroko pojętą produkcją roślinną, stanowi przy tym jej nieodłączną część, zapewniającą statyczną równowagę czynników produkcji. Znaczenie produkcji zwierzęcej należy rozpatrywać poprzez pryzmat spełnianych funkcji. W latach 2002–2010 zanotowano zmiany w pogłowie zwierząt gospodarskich, jako następstwo występujących czynników (ceny), stymulujących zachowanie producentów oraz podejmowanych przez nich decyzji gospodarczych, odnośnie kierunków chowu zwierząt. Trudności produkcji zwierzęcej należy rozpatrywać poprzez pryzmat wymagań stawianych temu kierunkowi produkcji. Po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej podniesiono na wyższy poziom niemal wszystkie parametry dotyczące przepisów sanitarnych, higienicznych, pomieszczeń inwentarskich, składowania obornika i gnojowicy.

Porównanie obsady zwierząt gospodarskich SPR w stosunku do średnich krajowych wskazuje, że osiągnane rezultaty są wyraźnie gorsze w odniesieniu do sektora spółdzielczości, jeśli chodzi o bydło, w tym także krowy. W 2002 r. obsada bydła była o 44,6% niższa w stosunku do poziomu osiąganego w całym rolnictwie, zaś w przypadku trzody chlewnej była z kolei o 42,6% wyższa. W 2010 r. w odpowiednio obsada bydła była niższa o 45,2% oraz dla trzody chlewnej wyższa o 9,2%. Spadek produkcji trzody chlewnej w SPR był pochodną ogólnego spadku opłacalności tego kierunku produkcji.

Tabela 8

**Obsada zwierząt gospodarskich w porównaniu do kraju
(w szt./100 ha UR)**

Rok	Bydło		w tym krowy		Trzoda chlewna		Owce	
	Spółdzielnie produkcji rolniczej	Kraj	Spółdzielnie produkcji rolniczej	Kraj	Spółdzielnie produkcji rolniczej	Kraj	Spółdzielnie produkcji rolniczej	Kraj
2002	18,3	33,0	7,8	17,0	156,9	110,0	2,3	2,0
2003	19,1	34,0	8,2	18,0	146,7	115,0	2,1	2,1
2004	20,2	33,0	8,8	17,0	140,0	104,0	2,2	1,9
2008	22,9	36,0	9,5	17,1	110,7	96,0	1,5	2,0
2009	21,4	35,0	8,9	17,0	110,4	89,0	1,5	1,8
2010	20,3	37,0	8,5	17,1	107,0	98,0	1,3	1,7

Źródło: Niepublikowane dane opracowane na zlecenie UTP w Bydgoszczy przez Departament Informacji GUS. Dane krajowe wg spisów rolnych z wymienionych lat

Duże zróżnicowanie obsady zwierząt gospodarskich zanotowano między województwami. Analizując obsadę bydła, można powiedzieć, że liczba tych zwierząt gospodarskich w niektórych województwach ma śladowy charakter. Można pośrednio powiedzieć, że są to spółdzielnie bezinwentarzowe. Natomiast pewną koncentrację produkcji trzody chlewnej typu fermowego, można zanotować w woj. świętokrzyskim (316,0 szt./100 ha), wielkopolskim (180,3 szt./100 ha), zachodniopomorskim (166,7 szt./100 ha) oraz kujawsko-pomorskim (157,8 szt./100 ha). Przy tej analizie występują województwa, które podobnie jak przy analizie plonów zbóż, wskazano jako spółdzielnie o dużym stopniu intensyfikacji produkcji rolniczej.

Tabela 9

**Obsada zwierząt gospodarskich w spółdzielniach produkcji rolniczej
według województw (w szt./100 ha UR)**

Województwo	2002				2010			
	Bydło	w tym krowy	Trzoda chlewna	Owce	Bydło	w tym krowy	Trzoda chlewna	Owce
Dolnośląskie	10,0	4,6	44,9	0,9	7,0	3,1	6,8	—
Kujawsko-pomorskie	21,9	8,8	202,4	2,5	23,0	9,1	157,8	—
Lubelskie	8,2	3,4	101,2	—	7,8	3,8	89,9	—
Lubuskie	8,3	3,1	81,9	0,5	15,9	4,9	40,2	—
Łódzkie	12,9	4,9	198,0	2,9	12,6	6,4	139,1	—
Małopolskie	14,9	7,1	224,0	—	7,7	4,0	122,0	—
Mazowieckie	1,4	0,4	196,4	1,3	2,2	1,0	89,3	—
Opolskie	7,7	3,3	93,2	—	7,2	3,0	51,1	—
Podkarpackie	14,6	6,2	71,1	0,0	15,7	7,8	21,1	—
Podlaskie	6,7	2,4	129,0	0,4	9,8	4,8	59,5	—
Pomorskie	21,7	7,7	83,2	15,1	12,0	3,7	28,0	—
Śląskie	11,6	5,3	74,4	0,9	19,1	8,8	40,5	—
Świętokrzyskie	0,2	0,1	219,3	3,1	0,0	0,0	316,0	—
Warmińsko-mazurskie	6,1	2,6	87,1	—	3,7	1,0	102,9	—
Wielkopolskie	34,6	14,8	260,9	5,1	35,6	14,7	180,3	—
Zachodniopomorskie	23,4	10,2	182,4	—	40,0	17,0	166,7	—
Razem	18,3	7,8	156,9	2,3	20,3	8,5	107,0	—

Źródło: Niepublikowane dane opracowane na zlecenie UTP w Bydgoszczy przez Departament Informacji GUS.

Żywność ekonomiczna gospodarstw mierzona była za pomocą wielkości ekonomicznej gospodarstw rolnych, wyrażonej w Europejskich Jednostkach Wielkości (ESU). Przyjęło się przeliczać, że 1 ESU stanowi równowartość 1200 euro. Za żywotne ekonomicznie uznaje się gospodarstwa rolne o wielkości co najmniej 4 ESU. W tym świetle można ocenić, że SPR uzyskiwały wartości wskaźnika wskazujące na wysoką towarowość produkcji rolniczej i co za tym idzie ich dochodowość. W omawianym okresie badań w strukturze gospodarstw spółdzielczych wskaźniki ESU pozostawały na podobnym poziomie. Nie uległ zmianie udział gospodarstw małych ekonomicznie (do 8 ESU), a także udział gospodarstw średnich ekonomicznie (8–40 ESU). Wzrósł natomiast nieznacznie udział spółdzielni dużych ekonomicznie (100 i więcej ESU).

Tabela 10

**Spółdzielnie produkcji rolniczej
według grup wielkości ekonomicznej gospodarstw w Polsce**

Rok	Ogółem	Wielkość gospodarstw w ESU				
		Do 8	8-16	16-40	40-100	100 i więcej
2002	1158	184	78	164	257	475
	100,0	15,9	6,7	14,2	22,2	41,0
2010	828	130	56	122	177	343
	100,0	15,7	6,8	14,7	21,4	41,3

Źródło: Zmiany zachodzące w gospodarstwach rolnych w latach 2002–2010, GUS. Warszawa 2013.

9. Uwagi końcowe

Idea rolniczych spółdzielni produkcyjnych forsowana w wersji z początków lat 50-tych była źle przyjęta przez środowisko wiejskie. Była traktowana nie tylko jako wspólnota ziemi, ale wręcz wspólnych stosunków społecznych (rodzinnych). Tradycyjne przywiązanie polskiego rolnika do ziemi, zostało zburzone poprzez konieczność zespołowego gospodarowania w rolnictwie, do którego nie byli przygotowani ani pod względem produkcyjnym, organizacyjnym ani psychicznym. Awersja do RSP była przenoszona z pokolenie na pokolenie, a konsekwencje odczuwamy do dnia dzisiejszego. Można pośrednio wnioskować, że trudności w budowaniu na wsi i obszarach wiejskich zespołów rolników, kooperatyw, stowarzyszeń, związków, itp., nie zostały przewyżczone w ramach współczesnych realiów gospodarczych. Z tego względu należymy do kraju, w którym stopień indywidualizmu utrzymuje się na najwyższym poziomie.

Z badań wynika, że liczba spółdzielni produkcji rolniczej ulega systematycznemu spadkowi, co ma zapewne swoje źródła w różnych czynnikach. Jedno z nich można upatrywać w czynniku jakim jest ziemia (dopłaty bezpośrednie), drugie zaś w innym sposobie wspólnego gospodarowania, jakimi są grupy producentów rolnych. Grupy mogą korzystać z całego zestawu środków wsparcia finansowego, jakie płyną z Unii Europejskiej. Zostaną tylko te spółdzielnie o najdłuższej tradycji, w których trudno wyodrębnić wkłady gruntowe, a działy produkcji pozarolniczej dominują nad częścią gospodarki rolniczej.

LITERATURA

1. Adamski M. (2008): Procesy dostosowawcze w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych, IERiGŻ, Warszawa.
2. Agricultural Cooperatives in Europe, Main issue and Trends, 2010, COGECA, Brussels.
3. Gajewska M. (2011): Analiza stanu obecnego i kierunków rozwoju rolniczych spółdzielni produkcyjnych w Polsce po przystąpieniu do Unii Europejskiej, Wyd. UE, Wrocław.
4. Górka M., Ruda M. (2010): Spółdzielcze formy gospodarowania na przykładzie rolniczych spółdzielni produkcyjnych, PWSZ, Krosno.
5. Matyja M. (2012): Ekonomiczne i społeczne znaczenie rolniczych spółdzielni produkcyjnych w Polsce, Journal of Agribusiness and Rural Development, Poznań.
6. Obwieszczenie Przewodniczącego Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego z dnia 20 maja 1950 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy z dnia 29 października 1920 r. o spółdzielniach.
7. Obwieszczenie Marszałka Sejmu z dnia 24 października 2013 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy – Prawo spółdzielcze
8. Pierwsza dyrektywa Rady (EWG) z dnia 9 marca 1968 r. w sprawie koordynacji gwarancji spółdzielni.
9. Rozporządzenie Rady (WE) nr 1435/2003 z dnia 22 lipca 2003 r. w sprawie statutu spółdzielni europejskiej (SCE).
10. Suchoń A. (2013): Spółdzielnie rolnicze w wybranych państwach Europy Zachodniej – aspekty prawne i ekonomiczne, Wyd. UO, Poznań.
11. Tortia E. C., Valentinov V., Iliopoulos C. (2013): Agricultural cooperatives, Journal of Entrepreneurial and Organizational Diversity, Volume 2, Issue 1.
12. Ustawa z dnia 17 lutego 1961 r. o spółdzielniach i ich związkach.
13. Ustawa z dnia 18 września 1982 r. Prawo spółdzielcze.
14. Wawrzyniak B., M. (2003): Doradztwo i postępowanie w rolnictwie polskim, WTN, Włocławek.
15. Wawrzyniak B. (1991): Doradztwo rolnicze, Cz.1. Rozwój służby rolnej i doradczej w Polsce, WTN, Włocławek.
16. Wawrzyniak B., M. (2004): Przemiany struktury agrarnej w rolnictwie polskim, WTN, Włocławek.

ANTONI MICKIEWICZ, BARTOSZ MICKIEWICZ, BOGDAN M. WAWRZYNIAK

CHARAKTERYSTYCZNE CECHY ROLNICZYCH SPÓŁDZIELNI PRODUKCYJNYCH
FUNKCJONUJĄCYCH W LATACH 1949–2010

Słowa kluczowe: *rolnicza spółdzielnia produkcyjna, wyniki produkcyjne, polityka rolna*

STRESZCZENIE

W opracowaniu przedstawiono sytuację rolniczych spółdzielni produkcyjnych, głównie pod względem liczbowym, od początku ich funkcjonowania (1949) do przełomu lat 1980/90. Z badań wynika, że po początkowym wzroście liczby RSP do 10,5 tys. jednostek (1956), nastąpił regres, który panuje do dnia dzisiejszego. Obecnie notowanych jest 700 RSP. Rolnicze spółdzielnie produkcyjne dysponując około 0,5% użytków rolnych kraju, odgrywają o wiele większą rolę w sferze form gospodarowania w rolnictwie. RSP uzyskiwały wyższe wyniki produkcyjne w zakresie plonów zbóż i pogłowia trzody chlewnej w porównaniu do indywidualnych gospodarstw rolnych, lecz była to produkcja dotowana przez państwo. Obecnie rolnicze spółdzielnie produkcyjne reprezentują sobą typ wielorodzinnego gospodarstwa rolnego o porównywalnych wynikach produkcyjnych z innymi podmiotami gospodarczymi.

ANTONI MICKIEWICZ, BARTOSZ MICKIEWICZ, BOGDAN M. WAWRZYNIAK

CHARACTERISTICS OF AGRICULTURAL PRODUCTION COOPERATIVES OPERATING
IN THE YEARS 1949–2010

Keywords: *agricultural production cooperatives, production results, agricultural policy*

SUMMARY

The paper presents the situation of agricultural production cooperatives, mainly in terms of the number, from the beginning of their functioning (1949) to the turn of the years 1980-1990. The research shows that after an initial increase in the number of agricultural production cooperatives to 10.5 thousand of units (1956), there was a regression which prevails to this day. Currently there are 700 of agricultural production cooperatives. Agricultural cooperatives having about 0,5% of arable land in the country play a much greater role in the field of agricultural enterprises. In the previous system agricultural cooperatives were achieving higher production results in terms of yields of cereals and pig production compared to individual farms, but it was a production subsidized by the state. Currently agricultural cooperatives represent another type of multi-family farms with comparable production results to other agricultural economic entities.

e-mail:

antoni.mickiewicz@zut.edu.pl
bogdan.wawrzyniak@neostrada.pl
bartosz.mickiewicz@zut.edu.pl